

PREDLOG ZA OHRANITEV RAPALSKE MEJE
IN DELITEV SLOVENIJE*Janko PLETERSKI*

akademik, SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 3

IZVLEČEK

Akcijski odbor za slovensko državo (Ciril Žebot) je 31. maja 1946 predlagal britanski vladi (spomenica "The problem of Trieste"), naj pariška konferenca v mirovni pogodbi z Italijo ne spreminja obstoječe (rapalske) državne meje "Titove" Jugoslavije z Italijo. Ozemlje "Julijske Benečije" naj se ne deli po etnični črti, marveč ohrani kot celota in tu se naj ustanovi "Svobodna julijska država" (Free Julian state). To bi pomenilo delitev Slovenije v dve državi. Med slovensko politično emigracijo je proti podvigu Akcijskega komiteja nastopil Miha Krek in dobil podporo škofa Gregorija Rožmana.

V vladi generala Dušana Simovića - stvaritvi državnega udara z dne 27. marca - je po begu v tujino aprila 1941 prav kmalu prišlo do tako hudih zaostretev v odnosih med srbskimi in hrvaškimi ministri, da je obnovitev vojaško razbite Jugoslavije, tudi če zavezniki zmagajo, postala skrajno negotova. Takšen položaj je bil posebno kočljiv za narodno prihodnost Slovencev. Podpredsednik vlade Miha Krek, vodilni med slovenskimi ministri, hkrati pa priznan - po smrti Frana Kulovca 6. aprila 1941 - kot novi vodja Slovenske ljudske stranke, tradicionalno najmočnejše stranke med Slovenci, je v tem položaju poslal 8. septembra 1941 direktivno pismo svojemu strankarskemu somišljeniku in ministru Francu Snoju, ki se je takrat mudil s političnimi nalogami v ZDA.

V pismu Krek Snoja obvešča, kako si slovenski člani vlade predstavljajo prihodnost Slovencev, za kaj si naj prizadeva in kakšne so prioritete posameznih možnosti. Prva prioriteta je doseči, da bi bila "cela Slovenija v Jugoslaviji, po možnosti v federativni državi SHS". Sploh je treba preprečiti delitev Slovenije, zlasti pa to, da bi prišli pod Nemce ali Italijane. In še natančneje: "Zato smo rajši samostojni v tržaškem pristanišču ali v kakšni drugi obliki, da nas ne bi priključevali, delili med Nemce in Italijane." Očitno še računa z možnostjo sporazumnega miru. Snaj naj ima vedno v mislih, da je treba gojiti prisrčne zveze s Hrvati in imeti pred seboj tri možne

rešitve: jugoslovansko, slovensko-hrvaško in tržaško-angleško. Javno je treba delati za Zedinjeno Slovenijo, "ki bodi samostojna, neodvisna enota po možnosti in po naših željah v Jugoslaviji, toda neodvisna od centralizma" (Šepić, 1983, 32-33).

Po videnju Mihe Kreka gre torej za tri možne rešitve. Najbolj zaželena je Slovenija v Jugoslaviji; če to ne bi bilo mogoče, potem Slovenija v eni državi skupaj s Hrvati; in končno zadnja, najmanj zaželena možnost, Trst s Slovenijo kot ena država pod britanskim varstvom. Vse tri rešitve imajo eno skupno potezo, en temeljni namen: preprečijo naj delitev Slovenije, posebno tisto med Nemčijo in Italijo.

Emigrantska vlada je delovala v območju Velike Britanije in Miha Krek je moral molčati o skrivnosti, da sta s Franom Kulovcem še komaj pred petimi meseci, na zadnji dan Kulovčevega življenja, poskusila doseči še eno različico za reševanje Slovencev, namreč, da bi ozemlje Dravske banovine dobilo pod nemško okupacijo status nekakšnega protektorata (Čulinović, 1970, 137-138). Dejansko je bila to takrat njuna prva prioriteta, saj sta nad Jugoslavijo že naredila križ. Toda v dneh, ko piše Krek z angleških tal pismo Snoju, je položaj že čisto drugačen.

Možnosti za Slovence so zdaj slovenskemu vodstvu v Londonu že razločno vidne. Za našo temo je relevantno, da se zadnja in obenem minimalna rešitev imenuje tržaško-angleška. Tako so stvar videli begunski ministri v Londonu, ne da bi mogli vedeti, da bo vojna trajala še 44 mesecev, ki bodo prinesli veliko nepredvidljivega.

Ob koncu vojne in v času zavezniškega sklepanja o mirovni pogodbi z Italijo se nekdanjim slovenskim ministrom vse alternative zastavljajo bistveno drugače. Obstoj Jugoslavije je medtem trdno zagotovljen. Odloženo je, da bo živela kot federacija narodnih držav, med njimi je tudi slovenska. Toda izvršeno dejstvo je tudi nekaj njim skrajno nezaželenega.

Federativna ljudska republika Jugoslavija je sicer dežela, ki je izpričano zaslužna za zavezniško zmago, vojaško močna in mednarodno pomembna. Toda, v njej vladajo komunisti! Stari slovenski politični faktorji, ki so ostali v begunstvu, niso več ministri kakršnekoli mednarodno priznane vlade. Nimajo več niti možnosti, da bi se učinkovito distancirali od poloma svojih privržencev na tleh Jugoslavije, ki so pred zavezniškim svetom izpostavljeni kot kolaboracionisti, poraženi skupaj s Hitlerjem. Obupno si seveda prizadevajo, bi si izoblikovali nov "locus standi" v zavezniškem svetu. In začetni pojavi mrzle vojne jim res bode upe, saj računajo na simpatije zahodnih zaveznikov za njihov izpričani antikomunizem. Toda, nekaj je, kar jih kot opazovalce dogajanj na pariški mirovni konferenci spravlja v protisloven položaj.

Na konferenci se odloča o tistem vprašanju, ki je bilo srčika vseh njihovih nekdanj zamišljenih rešitev, o tistem jedru, ki je pogojevalo sprejemljivost celo najskromnejše od njih. To je bilo vprašanje združenja Slovenije. In prav o tem odloča zdaj mirovna konferenca.

Protislovje, ki ga občutijo, tiči v dejstvu, da na konferenci to vprašanje zdaj

postavlja namesto njih država, v kateri so na oblasti tako osovraženi zmagovalci, komunisti. Postavlja ga v obliki boja za priznanje nove zahodne meja nasproti Italiji.

Izgledi Jugoslavije na uspeh so omejeni, toda v pomembnem obsegu zelo realni. Dejstvo je, prvič, da zahodni zavezniki načelno priznavajo potrebo, da se Jugoslaviji oz. Slovincem in Hrvatom popravijo najhujše krivice, ki so jim jih nekoč sami prizadeli. In dejstvo je, drugič, da je nova Jugoslavija - po zaslugi izjemno močnega in vztrajnega protifašističnega odpora Slovencev in Hrvatov na primorskih domačih tleh, na koncu podkrepljena z jugoslovansko armado kot celoto - že dobro zasidrana na ozemlju kontroverzne Julijske krajine. Praznih rok Jugoslavija ne more ostati. Težava za slovenske politične emigrante je v tem, da bo vsaka poprava stare meje krepila novo Jugoslavijo, krepila njen režim in odrinila v nedogled restavracijo njihovega predvojnega, poraženega. Toda za združenje Slovenije gre! Zato opazujejo dogajanje na mirovni konferenci z dvojnimi, protislovnimi občutki: kot Slovenci in kot ideološko determinirani begunci. A v celem nedejavno, ker menijo, da jugoslovanskim ozemeljskim zahtevam proti Italiji vendarle ne smejo škodovati (Novak, 1995, 296).

Drugače se je odločil krog Cirila Žebota, ki je nadaljeval izročilo Lamberta Ehrlicha. Ta močno izpostavljeni ideolog integralistične katoliške desnice v Ljubljani, ki si je v svojem radikalizmu izbrala oboroženo kolaboracijo kot manjše zlo, si je že v letih med vojnama zamislil neko "višarsko slovenstvo", Slovence kot "narod sredi Evrope" - "evropski kolodvor". Tako piše Ciril Žebot, njegov najvidnejši somišljenik. Natančneje omenja Ehrlichov načrt slovenske državnosti v treh variantah, bodisi v zvezi s Trstom kot "jadranske Švice", bodisi v jugoslovanski konfederaciji, bodisi kot članici širše evropske zveze držav. Iz Žebotovega pisanja lahko razberemo, da ta načrt izvira iz časa pod okupacijo. Politikom okrog Slovenske zaveze, vključno ministrom v Londonu, so ti načrti bili znani (Žebot, 1967, mestoma, zlasti 124-5. - Novak, 1995, 295-296).

V začetku 1946 se je ob C. Žebotu zbral krog ljudi, ki niso bili zadovoljni z ravnanjem in stališči Krekovih mirnih opazovalcev. Šestega aprila so naznanili ustanovitev Akcijskega odbora za zedinjeno in suvereno slovensko državo - kratko AO (Action committee for unified and sovereign /sic!/ Slovenian state). Potem ko je najprej poslal neko spomenico zavezniški anketni komisiji na Primorskem (19. marec 1946), je AO poslal vladam treh zahodnih zaveznikov spomenico z naslovom "Problem Trsta" (The problem of Trieste), datirano z 31. majem (po objavi štirih razmejitvenih črt velikih sil). Podpisali so jo Jože Špindler, Ciril Žebot in Fran Erjavec (PRO, 1946). Spomenico je v fondu britanskega zunanjega ministrstva našel Tone Ferenc in jo prvič omenil l. 1985: "Žebotov krog je tudi pozneje, med pariško mirovno konferenco, nasprotoval priključitvi Primorske in Istre k Jugoslaviji in si prizadeval za ustanovitev države, ki bi obsegala Julijsko krajino in Koroško zunaj Jugoslavije, o čemer priča njegov predlog britanskemu zunanjemu ministrstvu"

(Cankar, 1985, 84). G. Ferenc mi je posredoval kopijo spomenice in dovolil, da jo tukaj predstavim, za kar se mu lepo zahvaljujem.

Spomenica obsega 19 gosto tipkanih strani besedila in 27 še obsežnejših strani prilog. Omejujem se na najkrajši povzetek bistvenih momentov besedila. Avtorji označijo zahtevo po priključitvi Primorske k jugoslovanski Republiki Sloveniji kot "poskus vključiti celo severnojadransko območje v Titovo 'Jugoslavijo' pod sovjetskim nadzorom" ("attempt to include the whole Northern Adriatic area into Soviet-controlled Tito's 'Yugoslavia'"). Podajo obsežno in slabo pregledno argumentacijo za svojo osnovno idejo, da bi bilo vprašanje "severnojadranskega območja" najbolje rešiti z ustanovitvijo nekakšne večje multietnične države (etnična Slovenija z obrobniimi ozemlji, tj. s Trstom, Istro, Furlanijo, Koroško - Slovenci bi v njej predstavljali 62% prebivalstva). Pri tem dajo razumeti, da vedo, da takšne rešitve na konferenci ni mogoče pričakovati. V nadaljevanju zato predlagajo "konkretne možnosti politične odločitve" ("the following concrete eventualities for a political decision on the issue offer themselves to be examined").

Izhodiščna zahteva vseh variant je, da se ozemlje "Julijske Benečije" ne sme deliti po lokalni etnični črti, marveč se naj ta enota ohrani kot celota. S to predpostavko opišejo prvo varianto, svojega predloga: Na celotnem spornem ozemlju (Julijska Benečija oz. Krajina, najbrž vključno z Beneško Slovenijo) naj se ustanovi "Svobodna julijska država" (Free Julian state). Z drugimi besedami, Jugoslavijo oz. republiko Slovenijo je treba zadržati na stari, nespremenjeni rapalski meji. To je pravzaprav njihova temeljna zahteva, saj od ohranitve rapalske meje izhajata tudi oba nadaljnja predloga. Najprej sledi varianta, ki seže že mimo kompetenc delujoče konference, saj zadeva vprašanje Avstrije, ki ni na dnevnem redu. Predlagajo, da bi se "Svobodni julijski državi" priključila tudi avstrijska dežela Koroška. Ob obeh variantah izrazijo mnenje, da ne bi mogli predstavljati trajne rešitve, ker bi Svobodna julijska država in "Dravska banovina" težili k združitvi oz. priključitvi druge k drugi, v tej ali oni smeri. S to oddaljeno možnostjo v mislih govore o tretji varianti, ko bi se Dravska banovina priključila Julijski državi in bi se na ta način uresničila uvodnem delu spomenice opisana ideja o državi s slovenskim jedrom in s "plurietnično sestavo" obrobja.

Organizirana bi bila na temelju kantonov po švicarskem vzorcu in v njej bi se uveljavljalo načelo "svobode pred raznarodovanjem" in pred "Titoizmom" pod ruskim sponzorstvom. Sledi še nekakšna rekapitulacija že uvodoma podanih argumentov. Zadnji poudarek pa je, da bi ustanovitev takšne politične formacije, ki bi se potem sama odločila, ali se priključi kakšni širši konfederaciji, prinesla pomiritev tega nemirnega območja.

Avtorji torej ostajajo glede "tretje" rešitve na tleh razmišljanja o zelo oddaljenih možnostih. Saj, če bi jo zares predlagali konferenci kot "konkretno možnost politične odločitve", bi to ne moglo pomeniti nič drugega, kakor da predlagajo konferenci, naj

napove vojno Jugoslaviji z Rusijo vred. Seveda bi bila že prva predlagana varianta - ohranitev celovitosti Julijske krajine zunaj starih meja Jugoslavije - uresničljiva samo z vojaško prisilo. Začasno pa so dejansko predlagali delitev Slovencev po stari rapalski meji v dve državi. Domišljali so si, da se bo Italija odrekla celi Julijski Benečiji njim in njihovi oblasti na ljubo.

Uradna SLS, piše profesor Bogdan Novak, je v privatnih pismih svojim zaupnikom program AO obsodila kot rušenje edinosti med emigranti in povzročanje novega nemira in prepira med jugoslovanskimi "demokratskimi" vrstami v tujini. Navaja pismo Mihe Kreka 25. maja 1946 prijateljem v Rim o "nerazsodno postavljenih težah", s katerimi bi si emigrantje samo še poslabšali svoj položaj. Edino, kar lahko emigracija stori, je ignoriranje in molk. Novak dodaja, da je tudi škof Rožman obsodil ustanovitev AO in njegovo delo (Novak, 1995, 299).

Miha Krek in njemu bližnji so poleg izrecno navedenih ugovorov gotovo tudi presodili, da bi takšna delitev Slovenije mogla pomeniti le to, da bi na koncu koncev Italija obdržala "Svobodno Julijsko državo" v celoti kar zase, tudi če bi jo zavezniki začasno vrisali na politični zemljevid. In odločili so se, da svoj antikomunizem in jezo podrede aktualni možnosti, da se Slovenija državno združuje v Jugoslaviji, takšni, kakršna pač je.

THE PROPOSAL TO PRESERVE THE RAPALLO BORDER AND THE DIVISION OF SLOVENIA

Janko PLETERSKI

academician, SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 3

SUMMARY

In June 1946, a memorandum entitled "The Problem of Trieste" dated 31st May (after the publication of demarcation lines of the great forces) was presented to the allied governments by Jože Špindler, Ciril Žebot and Fran Erjavec on behalf of an Action Committee for the Slovenian state. The authors labelled the demand for the annexation of the Primorska region to the Yugoslav Republic of Slovenia as an "attempt to include the whole Northern Adriatic area into Soviet-controlled Tito's 'Yugoslavia'". According to the argumentation, which stemmed from the idea that the question of "the northern Adriatic area" would be best solved with the formation of a larger multi-ethnic country (ethnic Slovenia with the surrounding territories, i.e. Trieste, Istra, Friuli, Carinthia - the Slovenians would represent 62% of the population in it), the memorandum proposed, as "a concrete possibility of a political decision", the following: the territory of "Venezia Giulia" was not to be divided according to the local ethnic line but to be preserved as a whole and here a "Free

Julian State" was to be established. That would mean preserving the Rapallo western border of Yugoslavia. Another version followed, which exceeded the competence of the conference: to annex Austrian Carinthia to the Free Julian state.

Finally, there was an idea of "annexing" the Yugoslav part of Slovenia - Dravska banovina - to the Julian State. Such a decision would mean a declaration of war to Yugoslavia. In the circle of Slovenian political emigrants Miha Krek, opposed the attempts of the Action Committee and gained support of bishop Gregorij Rožman.

VIRI IN LITERATURA

Cankar, Iz. (1985): Londonski dnevnik, 1944-1945. Ljubljana.

Čulinović, F. (1970): Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd.

Novak, B. (1995): Geneza slovenske državne ideje med emigracijo. V: Slovenci in država. Ljubljana, SAZU, 296-305.

PRO - Britanski državni arhiv Public Record Office, fond ministrstva za zunanje zadeve. Signatura: PRO, FO 371, 1946, R-9405.

Šepić, D. (1983): Vlada Ivana Šubašića. Zagreb, Globus.

Žebot, C. (1967): Slovenija včeraj danes jutri. Celovec.